

ЕКОНОМІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЯК ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

*І. В. Супрунова, доктор наук з державного управління, доцент, kbo_siv@ztu.edu.ua,
orcid.org/0000-0001-5484-6421,*

Державний університет «Житомирська політехніка»

Методологія дослідження. При виконанні дослідження було використано наступні методи: методи логічного узагальнення та наукової абстракції – для уточнення понятійного апарату дослідження; системного аналізу і синтезу, індукції й дедукції – для виявлення особливостей впливу економічних детермінантів на формування і розвиток тінізації економіки України як загрози національній безпеці.

Результати дослідження. Окреслено сутність поняття детермінанта. Ідентифіковано основні групи детермінант, які обумовлюють виникнення та поширення явища тіньової економіки, зокрема, економічні (рівень податкового навантаження та адміністрування податків; надмірне втручання держави в економіку; кризові явища в економіці та фінансовому секторі), соціальні (низький рівень життя населення; високий рівень безробіття; соціальна диференціація та стратифікація суспільства), інституційно-правові (недосконалість інституційного середовища; недосконалість та нестабільність законодавчої бази; незахищеність права власності та недієздатність системи судочинства); державні (корумпованість державних служб різноманітних владних структур; бюрократичне свавілля та хабарництво), політичні (суспільно-політична нестабільність; неналежне виконання державою своїх функцій), психологічні та етичні. Охарактеризовано вплив складових економічної детермінанти на тінізацію економіки як загрози національній безпеці України.

Новизна. Розкрито вплив складових економічної детермінанти на тінізацію економіки як загрози національній безпеці України. Обґрунтовано ефективність державної політики детінізації, яка комплексно поєднує вирішення основних проблем держави в частині економічної, соціальної, інституційно-правової, державної, політичної, психологічної та етичної компоненти детермінант тінізації економіки.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані в процесі проведення політики детінізації економіки як складової національної безпеки України.

Ключові слова: тіньова економіка, детінізація економіки, національна безпека, детермінанти.

Постановка проблеми. Тіньові відносини проникли у всі сфери життєдіяльності людини, сьогодні тіньова поведінка спостерігається не лише в економіці, але і в багатьох неекономічних сферах – політичній системі, в соціальній сфері, в сфері правопорядку, в сферах освіти, охорони здоров'я і культури, в ЗМІ. Під дією зовнішніх факторів тіньові відносини можуть видозмінюватися і розвивати нові форми свого прояву. Деякі її види визнані загрозами національній безпеці і є глобальними проблемами сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти розвитку державної політики в сфері детінізації економіки та протидії тіньовій економіці піднімали в дослідженнях такі вітчизняні науковці: А. Базилук, С. Коваленко [1], З. Варналій [2], Д. Грицишен [3], Ю. Кіржецький [4], І. Мазур [5], С. Свірко [6], О. Турчинов [7] та інші вчені.

Враховуючи проблематику досліджень та віддаючи належне напрацюванням вчених у даній сфері, слід відмітити, що ряд проблем, які, на наш погляд, потребують ґрунтовного

дослідження, залишилися частково або повністю поза їх увагою. Одним з таких актуальних питань є висвітлення впливу детермінант на тінізацію економіки як загрози національній безпеці України.

Формулювання мети статті. Метою статті є дослідження впливу складових економічної детермінанти на тінізацію економіки як загрози національній безпеці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відзначимо, що явище тіньової економіки не виникає стихійно, а обумовлюється рядом детермінантів, які сприяють його виникненню і поширенню.

В контексті нашого дослідження, детермінант визначається як певна причина явища. Зокрема, за твердженням «Великого словника сучасної мови», детермінант – це будь-яка причинна або така, що передує, умова чи засіб [8]. Подібне трактування зустрічаємо і в іншому електронному українському словнику, де детермінант визначається як – будь-яка причинна або така, що передує, умова чи засіб; чинник, здатний впливати на які-небудь процеси, відношення [9].

Можна умовно виділити чотири базові критерії поділу детермінант тіньової економіки: за змістом, за походженням, за масштабністю впливу, за тривалістю. За змістовим наповненням детермінанти тіньової еко-

номіки поділяються на економічні, соціальні, інституційно-правові, державні, політичні, психологічні, етичні.

Однією з основних детермінантів тіньової економіки за змістовим наповненням є економічна складова. Економічна складова в свою чергу включає ряд компонентів, основними з яких є:

- рівень податкового навантаження та адміністрування податків;
- надмірне втручання держави в економіку;
- кризові явища в економіці та фінансовому секторі.

Рівень податкового навантаження та адміністрування податків – виступає однією з основних і найбільш поширених причин переходу суб'єктів господарювання у тінь. Занадто обтяжливий рівень оподаткування сприяє переходу бізнесу з легального сектора економіки в тіньовий, зменшуючи при цьому податкові надходження до державного бюджету, і підвищуючи ризик виникнення (поглиблення) дефіциту державного бюджету.

Підтвердженням тенденції впливу податкового навантаження на рівень тінізації економіки є крива Лаффера, розроблена американським економістом Артуром Лаффером. Крива характеризує залежність надходжень до державного бюджету від середнього рівня податкових ставок у країні (рис. 1).

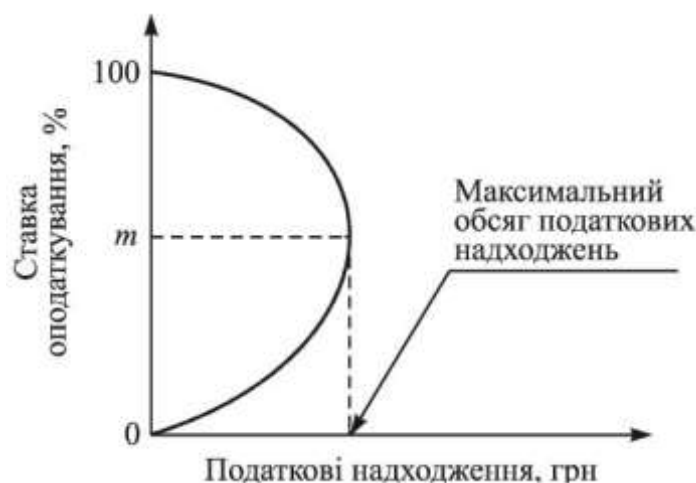

Рис. 1. Крива Лаффера

Крива показує наявність оптимального рівня оподаткування, за якого державні доходи досягають свого максимуму. Відпо-

відно до світової практики стимулюючий рівень оподаткування повинен перебувати в межах 25-33%. Зокрема, дослідження прове-

дене Крістіною та Девідом Ромер – викладачами економіки в Каліфорнійському університеті Берклі – є ґрунтовним цьому підтвердженням. Вчені вивчали реагування національного доходу на зміну ставок оподаткування та оприлюднили результати «Макроекономічні наслідки податкових змін: оцінки на основі нових вимірювань фіскальних потрясінь» у економічному часописі *American Economic Review* [10]. Саме розмір оподаткування 33 відсотки є критичною межею (*marginal tax rate*), при якому податок починає пригнічувати економічну активність – податкова база звужується, зацікавленість в легальному заробітку сповільнюється, загальний обсяг виробництва починає скорочуватися. Податкові надходження зменшуються, незважаючи на подальше зростання ставки. І коли зростає податкова ставка, слабшає інтерес до роботи і максимізації прибутку. Натомість, більшу частку у ВВП складає тіньовий сектор.

Нерозривною складовою податкової системи, яка сприяє тіннізації економіки, на ряду з високим рівнем податкового навантаження, є складність адміністрування податків та контролю за повнотою і своєчасністю їх сплати. Згідно з рейтингом «*Doing Business 2020*», який складається Світовим банком для 180 країн світу, час, який витрачається в Україні на адміністрування податків і заповнення податкової звітності, складає 328 годин на рік [11], що є набагато більшим у порівнянні з розвинутими країнами світу. Також важливою проблемою в Україні в контексті тіннізації економіки є нестабільність податкового законодавства. Зміни в ньому відбуваються настільки часто, що суб'єкти господарювання не завжди встигають адаптуватися до них.

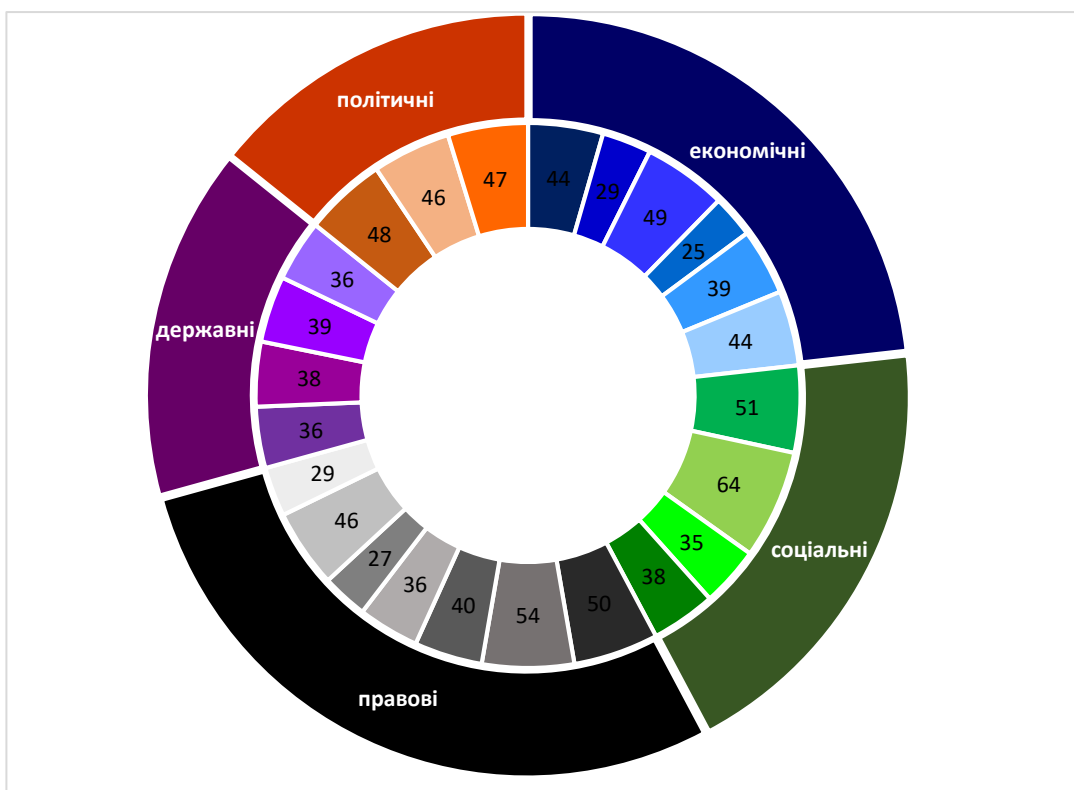
Надмірне втручання держави в економіку – неефективно налагоджена діяльність державних інститутів та невиправдане використання адміністративних інструментів в регулюванні бізнесу ускладнює діяльність в легальному секторі економіки і стимулює тіньову діяльність. До таких обмежуючих факторів можна віднести надмірну бюрократизацію, складність нормативів, які регламентують діяльність суб'єктів господарювання, суттєву кількість ліцензійних видів господарської діяльності; складність та значну

тривалість офіційної реєстрації юридичних осіб і припинення підприємницької діяльності; немотивовані та часті перевірки суб'єктів господарювання з боку контролюючих державних органів.

Кризові явища в економіці та фінансовому секторі – економічні та фінансові потрясіння сприяють тіннізації економіки. Економічна криза змушує суб'єктів господарювання для збереження бізнесу та підтримки конкурентоспроможності шукати шляхи оптимізації витрат і податкових платежів через використання схем ухилення від сплати податків та часткового або повного переходу виробництва у тіньовий сектор. Наймані працівники в свою чергу в умовах високого рівня безробіття погоджуються на «заробітку плати в конвертах», відсутність соціальних гарантій та офіційного оформлення трудових відносин. Таким чином, зазначені компоненти економічної детермінанти є визначальними при виникненні і зростанні рівня тіннізації економіки в країні.

Для підсилення емпіричної складової дослідження було проведеного анкетування 100-та державних службовців та працівників органів місцевого самоврядування на предмет окреслення основних причин тіннізації економіки в Україні в 2020 та 2021 рр., результати якого наведено на рис. 2. Основні причини були згруповані за п'ятьма блоками: економічні, соціальні, правові, державні, політичні.

На основі проведеного дослідження встановлено, що більше 50% респондентів вважають ключовими причинами тіннізації економіки низький рівень життя населення (51%), високий рівень безробіття та орієнтацію частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом (64%), непрозорість судової та правоохоронної системи (50%) та низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів (54%). Найменшу кількість голосів респонденти віддали причинам «Встановлення пільгових умов функціонування окремих суб'єктів господарювання та взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами» (25%) та «Слабка підготовка робітників правоохоронних закладів діяльності в нових економічних умовах» (27%).

- Обтяжливе податкове навантаження (високі ставки податків) і складна система адміністрування податків
- Кризи фінансової системи
- Прагнення підприємців отримати надприбутки та низька економічна свідомість
- Встановлення пільгових умов функціонування окремим суб'єктам господарювання та взаємозв'язок бізнесу з кримінальними структурами
- Фінансові зловживання з бюджетними коштами, шахрайства із закупівлями
- Вивіз капіталу з України / Переказ капіталу в офшори
- Низький рівень життя населення
- Високий рівень безробіття та орієнтація частини населення на те, щоб отримати дохід будь-яким способом
- Значне соціальне розшарування суспільства
- Нерівномірний розподіл ВВП, низький рівень соціального захисту населення
- Непрозорість судової та правоохоронної системи
- Низький рівень довіри населення до судових та правоохоронних органів
- Низький рівень правової обізнаності та правової культури населення
- Незахищеність права власності, недовіра законодавчого захисту бізнесу
- Слабка підготовка робітників правоохоронних закладів до діяльності в нових економічних умовах
- Наявність протиріч у нормативно-правовому забезпеченні та значна кількість механізмів здійснення тіньових операцій
- Відсутній чіткої межі між офіційною та тіньовою діяльністю
- Корумпованість державних служб різноманітних владних структур та контрольних служб
- Умови, що дають змогу використовувати державне майно задля одержання неофіційного приватного доходу державними чиновниками та управлінцями
- Можливість лобювання власних інтересів суб'єктами господарювання у державних інстанціях
- Бюрократичне свавілля та хабарництво
- Політична нестабільність
- Незаконна окупація АР Крим та російська військова агресія на Сході України
- Поширення пандемії COVID-19

Рис. 2. Основні причини тінізації економіки в Україні з позиції працівників державної служби та місцевого самоврядування

Системна поступальна протидія тіньовій економіці повинна передбачати нейтралізацію причин, які змушують економічних агентів переходити в нелегальний сектор економіки. Державна політика не повинна орієнтуватися на короткострокові цілі, наприклад, підвищення надходжень до державного бюджету з метою подолання дефіциту державного бюджету за рахунок підвищення ставок податків, посилення податкового адміністрування та контролю.

Висновки. Ідентифіковані основні групи детермінантів, які обумовлюють виникнення та поширення явища тіньової економіки, зокрема, економічні (рівень податкового навантаження та адміністрування податків; надмірне втручання держави в економіку; кризові явища в економіці та фінансовому секторі), соціальні (низький рівень життя населення; високий рівень безробіття; соціальна диференціація та стратифікація суспільства), інституційно-правові (недосконалість інституційного середовища; недосконалість та нестабільність законодавчої бази; незахищеність права власності та недієздатність системи судочинства); державні (корумпованість державних служб різноманітних владних структур; бюрократичне свавілля та хабарництво), політичні (суспільно-політична нестабільність; неналежне виконання державою своїх функцій), психологічні та етичні.

Чітке окреслення причин виникнення та поширення тіньової економіки забезпечує можливість створення умов в економічному, соціальному, політичному плані, орієнтованих на їх вирішення та розробку комплексного та дієвого механізму детінізації економіки України як загрози національній безпеці.

Література

1. Базилук А.В., Коваленко С.О. Тіньова економіка в Україні: монографія. К.: НДЕІ Мінекономіки України, 1998. 206 с.
2. Варналій З.С. Тіньова економіка^ сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія. К.: НІСД, 2006. 576 с.
3. Грицишен Д.О. Державна політика в сфері запобігання та протидії економічній злочинності: монографія. Житомир: ЖДТУ. 2020. 300 с.
4. Кіржецький Ю.І. Тіньова економіка та напрями її подолання в Україні: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2013. 198 с.

5. Мазур І.І. Детінізація економіки України: теорія та практика: монографія. К.: ВПЦ «Київський ун-т», 2006. 239 с.

6. Свірко С.В. Механізми державного управління бюджетною безпекою: монографія. Житомир: Вид. О.О. Євенюк. 2021. 436 с.

7. Турчинов О.В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки: монографія. К.: НАН України, 1996. 199 с.

8. Великий словник сучасної мови. URL: <https://slovyk.me/dict/vts/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%82>

9. Словник UA: портал української мови та літератури. URL: [:https://slovyk.ua/index.php?swrd=%C4%C5%D2%C5%D0%CC%B2%CD%C0%CD%D2%C8](https://slovyk.ua/index.php?swrd=%C4%C5%D2%C5%D0%CC%B2%CD%C0%CD%D2%C8)

10. Romer Christina D., Romer David H. The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks. *American Economic Review*. Vol. 100, No. 3, June 2010. pp. 763-801.

11. Economy Profile Ukraine. Doing Business 2020. Comparing Business Regulation in 190 Economies. World Bank Group. URL: <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/ukraine/UKR.pdf>

References

1. Bazyliuk, A.V., Kovalenko, S.O. (1998). *Tiniova ekonomika v Ukraini*. Kyiv: NDEI Minekonomiky Ukrainy.
2. Varnaliy, Z.S. (2006). *Tiniova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii*. Kyiv: NISD.
3. Hrytsyshen, D.O. (2020). *Derzhavna polityka v sferi zapobihannia ta protydii ekonomichniy zlochynnosti*. Zhytomyr: ZhDTU
4. Kirzhetskyi, Yu.I. (2013). *Tiniova ekonomika ta napriamy yiyi podolannia v Ukraini*. Lviv: Liha-Pres.
5. Mazur, I.I. (2006). *Detinizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoriia ta praktyka*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet».
6. Svirko, S.V. (2021). *Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia biudzhethnoiu bezpekoiu*. Zhytomyr: Vyd. O.O. Yevenok.
7. Turchynov, O.V. (1996). *Tinova ekonomika: zakonomirnosti, mekhanizmy funktsionuvannia, metody otsinky*. Kyiv: NAN Ukrainy.
8. Velykyi slovyk suchasnoi movy. Retrieved from <https://slovyk.me/dict/vts/%D0%B4%D0%B5%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%82>
9. Slovyk UA: portal ukrainskoi movy ta literatury. Retrieved from <https://slovyk.ua/index.php?swrd=%C4%C5%D2%C5%D0%CC%B2%CD%C0%CD%D2%C8>
10. Romer Christina D., Romer David H. (2010). *The Macroeconomic Effects of Tax Changes: Estimates Based on a New Measure of Fiscal Shocks*. *American Economic Review*. Vol. 100, No. 3, June 2010. pp. 763-801.

ECONOMIC DETERMINANTS OF SHADOWING OF THE ECONOMY AS A THREAT TO THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

*I. V. Suprunova, Doctor of Public Administration, Associate Professor,
Zhytomyr Polytechnic State University*

Methods. The following methods were used during the research: methods of logical generalization and scientific abstraction – to clarify the conceptual apparatus of the research; system analysis and synthesis, induction and deduction – to identify the specifics of the influence of economic determinants on the formation and development of shadowing of the economy of Ukraine as a threat to national security.

Results. The essence of the concept of determinant is outlined. The main groups of determinants that describe the emergence and spread of the phenomenon of the shadow economy are identified, in particular, economic (level of tax burden and tax administration; excessive state intervention in the economy; crisis phenomena in the economy and the financial sector), social (low standard of living of the population; high level of unemployment ; social differentiation and stratification of society), institutional and legal (imperfection of the institutional environment; imperfection and instability of the legislative framework; insecurity of property rights and incapacity of the judicial system); state (corruption of public services of various power structures; bureaucratic arbitrariness and bribery), political (socio-political instability; improper performance of the state's functions), psychological and ethical ones. There is characterized the influence of the components of the economic determinant on the shadowing of the economy as a threat to the national security of Ukraine.

Novelty. The influence of the components of the economic determinant on the shadowing of the economy as a threat to the national security of Ukraine is revealed. There is substantiated the effectiveness of the state policy of de-shadowing, which will comprehensively combine the solution of the main problems of the state in terms of economic, social, institutional and legal, state, political, psychological and ethical components of the determinants of de-shadowing of the economy.

Practical value. The results of the study can be used in the process of carrying out the policy of economic de-shadowing as a component of Ukraine's national security.

Keywords: shadow economy, de-shadowing of the economy, national security, determinants.

Надійшла до редакції 10.11.22 р.